

Hrvatska povjesnica

Logori u Hrvatskoj 1944.-1946.

Prenosimo izlaganje Mate Rupića, pročitano na znanstvenom skupu *Hrvatska između slobode i jugoslovenstva održanog u Hrvatskom institutu za povijest 8. i 9. siječnja*, u organizaciji ZU HVIDR-a Grada Zagreba. Autor je uz Ivana Pandžu, Zlatka Matijevića i Tomislava Jonjića član Organizacijskog odbora ovoga skupa

Zarobljeničke logore i logore za prisilni rad na području središnje Hrvatske NOV i PO Jugoslavije/Hrvatske osniva odmah nakon uspostavljanja svoje vlasti na pojedinom području već tijekom ljeta i jeseni 1944. što će i kasnije do kraja rata i u neposrednom poraću biti učestalo i ubičajeno. Odjel za sudstvo ZAVNOH-a u vezi s izradom pravilnika za logore za prisilni rad razradio je 28. travnja 1944. od Vojno-sudskog odsjeka glavnog štaba NOV i PO Hrvatske da im, budući da je „već ranije uredio svoje logore i o tome izdao i pravilnik“, žurno dostavi svoj pravilnik i podatke o uređenju logora.

Potkraj 1944. i početkom 1945. u Hrvatskoj su na područjima pod partizanskom vlašću postojale tri vrste partizanskih logora: zarobljenički logori, kažnjenički logori i logori za internaciju. Dok su zarobljenički logori bili pod komandom Korpusne vojne oblasti, kažnjeničkim logorima upravljao je treći odjel, a logorima za internaciju Drugi odjel OZN-e. Prve koncentracijske logore osnovali su partizani u Lici 1943. godine, a veći broj logora osnovan je kraj svakog većeg mjesta u Dalmaciji od listopada do kraja 1944. Među prvima, u sjećanjima preživjelih logoraša, spominje se Ripač na Korčuli gdje su zatvarani tzv. „narodni neprijatelji“ s dubrovačkog područja: Konavala, Cavtata, Dubrovnik, Korčule, Lastova, Mijeta i Pelješca. Logor je djelovao najmanje nekoliko mjeseci. Jedan od

većih logora bio je i logor u Splitu koji je, prema raspoloživim dokumentima, djelovao od listopada 1944. do najmanje studenoga 1945. Ista stvar je i s logorom u Trogiru koji je služio za „provjeru“ repatriiraca, ali i kao stratište za mnoge uhićene širom Dalmacije. Predsjednik NKOP-a i vrhovni zapovjednik JA, maršal J. Broz Tito tek je 30. lipnja 1945. izdao naredbu da se kod svake armije ustanovi Odsjek za ratne zarobljenike. Prije toga postupanje sa zarobljenicima bilo je neujednačeno i samovoljno. Odjel za ratne zarobljenike Ministarstva narodne obrane DF Jugoslavije bio je od tada mjerodavan za ratne zarobljenike i logore u Jugoslaviji.

Nakon završetka ratnih djelovanja i na području središnje Hrvatske osnovani su u svim većim mjestima zarobljenički logori. Pred dolazak brojnih kolona zarobljenika iz Slovenije i Austrije, na području Hrvatske već se u logorima nalazilo 82.047. logoraša, i to:

- IV. oblast - Karlovac 5000, Čemernica 410, Glina 500, Maja 500, Sisak 131. Iz Celja je najavljen dolazak 20.000, zarobljenika, svega 26.551.

- VIII. oblast - Knin 741, Sinj 88, Split 122, Korčula 77, Metković 24, Vis 126, svega 1178.

- X. oblast - Prečko 15.000, vrapče 943, Zagreb 4190, Bjelovar 8000, svega 28.133.

- XI. oblast - u Gospiću, Otočju i Senju 1195. Kod Sušaka 20.000, svega 21.195.

- VI. oblast 5000.

Broj logoraša/zarobljenika iz dana u dan se mijenjao. Slijedila su masovna uhićenja civila po gradovima, koji su zatvarani u logore zajedno sa zarobljenicima iz Slovenije i Austrije i koji su dijelili njihovu sudbinu na mnogobrojnim „križnim putovima“ i stratištima širom tadašnje Jugoslavije. Tako je OZN-a za Hrvatsku izvijestila 12. svibnja 1945. Vrhovni štab JA da u Zagrebu, na Kanalu, „ima

7000 zatvorenika i zarobljenika. Prema navodima Mjesnog komiteta KPH Zagreb od istog datuma (12. svibnja) „Logoraši hapšenika puni su pohapšenih domobrana i drugih krivaca. Na kanalu ima oko 10.000 a na Aerodromu oko 7.000 Nijemaca. U Vrapče dolazi 2000 ustaša“. Prema podatcima generalštaba JA od 18. svibnja 1945. u zarobljeničkim logorima u Zagrebu nalazi se 2.500 Nijemaca, 1.800 ustaša i 12.000 domobrana, a iz Zagreba je za Bjelovar upućeno 7.000 zarobljenih Nijemaca. Broj zarobljenika u pojedinim je logorima ubrzo postao vrlo velik, uglavnom sprovedenjem zarobljenika iz Slovenije. Primjerice, 12. krajiška brigada JA prihvatila je i sprovela od 14. do 20. svibnja 1945. iz logora Celje u logor Samobor oko 40.000 zarobljenika. U izvješću II. armije MUP-u NR Hrvatske sredinom lipnja 1945. navodi se da se samo u logoru Požega nalazi preko 30.000 zarobljenika, a Lutvo Ahmetović, tada zamjenik načelnika OZN-e/UDB-e za grad Zagreb ovako je opisao stanje u Zagrebu: „.../ Ja sam u Zagrebačko odjeljenje došao treći dan nakon ulaska naših jedinica u Zagreb. .../ Svojih, može biti desetak dana ja sam djelomično učestvovao u radu Odjeljenja, jer nisam još znao kakvi su sve zadaci postavljeni pred Odjeljenje. Kasnije sam se potpuno bacio na raščišćavanje logora na kanalu i Mirogoju i zatvora u Đorđičevoj ulici. Kako je u logore i zatvore dnevno dovedeno veći broj ljudi gotovo cijeli aparat UDB-e za grad Zagreb pretvorio se u organe za hapšenje i istragu. Ta trka trajala je sve do kasne jeseni 1945. godine.“ Prema izvješću Dimitrija Georgijevića, opunomoćenika OZN-e za Jugoslaviju od 12. lipnja 1945. koje je uputio Aleksandru Rankoviću, načelniku OZN-e i Ministarstva narodne obrane DF Jugoslavije, u Hrvatskoj postoji 12 logora u kojima se ukupno nalazi 50.175 zarobljenika Nijemaca. Ratni zarobljenici Hrvati, pripadnici Oružanih snaga NDH, uglavnom su prebačeni u logore izvan Hrvatske, u Vojvodinu. Prema već spomenutom izvješću D. Georgijevića, od 12. lipnja 1945., u Pazovi je bilo 5.000, u Apatinu 5.001, u Samoboru 6.025 i u Glogovnju 5.000 ustaša. Nedvojbeno mnogobrojni pripadnici Oružanih snaga NDH, u prvom redu pripadnici ustaških postrojbi, tijekom svibnja 1945. već su likvidirani u Sloveniji i na „križnom putu“. Broj zarobljenika po logorima i po narodnostima koje navodi Georgijević mjesec dana kasnije (12. srpnja) su: „Ustaše“ u Apatinu (5.866), Vršcu (68), Senti (226), Zemunu (2), Novom Sadu (1.960), Rumi (68), Pančevu (4.793) i Petrogradu (Zrenjaninu) (2.047), a domobrani u zarobljeničkim logorima u Mariboru (7), Vršcu (1.734), Rumi (83), Vukovaru (118), Pančevu (2), Bačkoj Palanci (420), Beogradu (211), Bosanskom Petrovcu (429) i Prijedoru (486). Znatan broj ratnih zarobljenika Hrvata, u prvom redu domobrana, pušten je iz logora na temelju Ukaza Predsjedništva AVNOJ-a o općoj amnestiji i pomilovanju donesenog 3. kolovoza 1945. (stupio na snagu objavljivanjem u Službenom listu Demokratske Federativne Jugoslavije 5. kolovoza 1945.). Primjerice, prema podatcima OZN-e za Hrvatsku od 14. kolovoza 1945. u logorima Bjelovar, Čemernica, Prečko, Dubovac i Maksimir, prigodom amnestije od 3. kolovoza 1945. zatečeno je 6.227 zarobljenika, od kojih je 5.846 otpušteno. Potkraj 1945. bilo je u zarobljeničkim logorima u Jugoslaviji ukupno 355.785 ratnih zarobljenika, od toga 114.000 „Jugoslavena“, očito najviše Hrvata. Predsjednik NKOP-a i vrhovni zapovjednik JA, J. Broz Tito, naredio je 8. rujna 1945. raspuštanje radnih bataljuna hrvatskih i slovenskih domobrana i njihovo puštanje na slobodu, a zatim 2. ožujka 1946. i otpuštanje „iz logora lica slovenske narodnosti - pripadnika neprijateljskih vojnih formacija, osim onih protiv kojih je proveden krivični postupak.“ U međuvremenu, od završetka ratnih djelovanja u svibnju 1945. u zarobljeničkim klo-

nama, prolaznim logorima i zarobljeničkim logorima te na prisilnom radu, ubijene su ili umrle tisuće vojnika. To potvrđuju i slikovito prikazuju dokumenti za središnju Hrvatsku. Iako su mnogi zarobljenički logori ukinuti, a u preostalim je smanjen broj zarobljenika, početkom 1945. u Hrvatskoj još uvijek postoji 12 logora u kojima su se nalazili njemački ratni zarobljenici. Na području središnje Hrvatske zarobljenički su logori u Zagrebu (logor br. 101 i 106), Velikoj Gorici (logor br. 103), Prečkom (logor br. 107), Bjelovaru (logor br. 118), Turnju (logor br. 141) i Sisku (logor br. 145). Osobe osuđene 1945. i 1946. od strane vojnih sudova, sudova za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj, kasnije od okružnih (narodnih) sudova, kaznu su pretežno izdržavale u Kažnjeničkom logoru (zavodu) u Staroj Građiški, Kažnionici u Lepoglavi, Zarobljeničko-kažnjeničkom logoru u Glini, Ženskoj kaznionici u Zagrebu i Ženskoj kaznionici u Požegi.

Hrvatski Nijemci upućivani su nakon kraćeg boravka u mjesnim sabirnim logorima uglavnom u logore Velika Pisanica kod Bjelovara i Krdinja kod Đakova. Logoraši, većinom starije osobe, žene i djeca, korišteni su kao radna snaga izvan logora, uglavnom u poljoprivredi. Uvjeti boravka u logorima, posebice higijenski uvjeti i prehrana, bili su više nego oskudni i nedostatni. Prema svim pokazateljima, umiralo se većinom od bolesti (posebice tifusa), premorenosti, zime i gladi, ali je bilo i zlostavljanja i ubijanja. Prema dosadašnjim spoznajama, najmanje oko 10.000, a moguće i do 18.000 od ukupno 20.000 u zavičaju preostalih hrvatskih Nijemaca, internirano je tijekom 1945. u logore, u kojima je najmanje nekoliko tisuća izgubilo život. Po logorima je postavljena uprava a ista je vodila cjelokupnu brigu o ratnim zarobljenicima. Uprava je bila sljedećeg sastava: komandant logora, komesar, oficir OZNE, sanitetski referent i intendat, te tehnički aparat po potrebi i obimu logora. Osim upravnog aparata po logorima, postojali su oblasni odsjeci za ratne zarobljenike, koji su kontrolirali rad po logorima.

Da bi se dobila jasna slika o broju logora, logoraša, broju stradalih i općenito o logorima neophodno je arhivsko gradivo. Nažalost gradiva nema. Primarno arhivsko gradivo: OZN-e/UDB-e, Ministarstva unutrašnjih poslova NR Hrvatske te njegovih odjela: Odjela za izvršenje sankcija, Uprava Narodne milicije te gradivo komandi logora, ne samo da se ne nalazi u arhivima nego ne postoje ni kakvim evidencijama arhivskog gradiva izvan arhiva, a da ne govorimo o nižim organizacijskim razinama navedenih ustanova. A recimo, Komanda narodne milicije za grad Zagreb šalje pod ur. br. 5.034 dopis OZN-i za grad Zagreb koja ga zaprima pod brojem 0066 i to 9. srpnja 1945. Zamislite koliko dokumenata nedostaje samo za to godinu i za jednu i drugu ustanovu. Posjedujem i kopiju dokumenta OZN-e za grad Zagreb od 31. prosinca s ur. br. 17.322. Nitko od mjerodavnih državnih ustanova ne pokreće odgovornost za uništavanje ili skrivanje tog gradiva kojem je odavno mjesto u arhivima.

Mate RUPIC

